

42 pav. --- t, d, ... tš, dž,
- · - ts, dz

Žodžiai ir žmonės. „Mintis“, Vilnius, 1974, 224 p.

Ne vieną skaitytoją, tur būt, sudomino nedidelio formato knygelė „Žodžiai ir žmonės“. Tai jau antras toks LTSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Kalbos komisijos leidinys (1971 m. pasirodė „Vardai ir žodžiai“). Tie leidiniai skirti visuomenei, bet juose paskelbta ir kalbos mokslui svarbių darbų. Mokslškumas ir populiarumas – toks, matyt, yra leidinių redakcinės kolegijos ir jų sudarytojo B. Savukyno tikslas. Šių leidinių pasirodymas yra sveikintinas minėtos kalbos komisijos ir „Minties“ leidyklos darbas. Mat, mūsų visuomenė iki šiol nėra itin lėpinama populiariomis kalbos mokslo knygelėmis. O žmonės šiais klausimais labai domisi. Tai matyti ir iš to, kad minėtos knygelės, kaip ir anksčiau „Vagos“ išleistos gražios kalbininko A. Sabaliausko knygutės, vos pasirodžiusios graibstyte išgraibstomos. Tai turėtų paskatinti mūsų kalbotyros artojus tarpais papribli ne vien plunksnos broliams, bet ir paprastai, net vaizdingai, plačiam skaitytoju.

Ką skaitytojas sužino iš „Žodžių ir žmo-

nių“? Po E. Mieželaičio eilėraščio apie žodžius ir glaustų žymaus danų kalbininko Lui Jelm-slevo (Louis Hjelm-slev, 1899–1965) pastabų, knygelėje pavadintų „Kalba ir žmogus“, prasideda pirmasis skyrius. Čia įdėtas H. Kubiliaus parengtas lietuviškų retesnių žodžių rinkinėlis „Iš žodžių lobyno. A-G“. Šiuo darbu (jo tęsinys, matyt, bus spausdinamas ateity) norima pajvairstinti ir gal kiek praturtinti kasdieninį mūsų žodyną. Čia sudėta nemažai įvairių tarmybių, pasitaiko naujadarų. Žinoma, nereikėtų tikėtis, kad literatūrinės kalbos vartotojai tuoj pasigaus pateiktuosius žodžius – žodžių likimą, paplitimą dažniausiai lemia ne įvairūs žodynai, žodynėliai. Dalis siūlomųjų žodžių skaitytojui gali pasirodyti nereikalingi, nes tam reikalui įprasti kiti, pvz.: *aipas* „dusuly, astma“, *ašiai* „graudžiai, gailiai“, *akėčiūoti* „prastai kalbėti“, *algoti* „vadinti“, *daiškais* „vietomis“ ir kt. Vienu kitu atveju teikiamus žodžius, matyt, labiau reikėtų priderinti prie įprastos rašybos, pavyzdžiui, kai kurie priešdėlio *api-* vediniai turėtų būti teikiami

su literatūrinei kalbai būdingu daiktavardžių darybos priešdėliu *apy-*; kadangi literatūrinėje kalboje įprastas veiksmažodis *dergti* (*dergia, dergė*), reikėtų vadovautis mūsų rašybos pamatais ir siūlant žodžius, iš jo išvestus. Tad tiktu rašyti, pavyzdžiui, ne *deřkmas* „dergimas, šmeižtas“, bet *deřgsmas*. Negalima būtų pritarti ir žodžių *akýlanda* „landūnas, akiplėša“, *akýrėža* „kas išsikiria iš kitų savo išvaizda ar kuo kitu“, *akýžlugis* „akių pagedimas, ašarojimas (liga)“ piršimui su jungiamuoju balsiu *-y-*, nes būdingas jungiamasis balsis, kai pirmasis sandas remiasi III linksniuotės daiktavardžiais, yra *-i-*, plg.: *akidūmis, akiduobė, akimirka, akimirksnis, akiratis, akistata, akivaizda, ašigalis, avigalvis, aviganis, avikailis, naktigonė, šlaunikaulis* ir kt. Naujai teikiami žodžiai, nors tarmėse ir kitaip tariami, turėtų sutikti su literatūrinės kalbos tarties ir rašybos normomis, negausinti išimčių. Tą patį reikia pasakyti ir dėl vieno kito žodžio kirčiavimo. Kodėl, pavyzdžiui, reikia kirčiuoti *ántsniegis* „naujai iškritęs sniegas (ppr. ant seno sniego)“, jei apskritai literatūrinėje kalboje su šiuo priešdėliu išvesti daiktavardžiai turi tvirtagalę priegaidę (šiuo atveju tvirtapradę priegaidė negali būti paremta ir tarmių kirčiavimu – žodis pateiktas iš raštų)? Pagaliau ir žodžių vartojimo pavyzdžiuose nepageidautini literatūrinei kalbai svetimi žodžiai – kitas gali pagalvoti, kad taip kalbėti galima. Dėl to reikėjo sutvarkyti prie žodžio *atsiplóvėlis* pateiktą sakinį „Koks atsiplóvėlis komandavos čia mums“ (beje, kadangi sakinytis iš žemaičių tarmės, autentiškesnis būtų *kamandavos*). Hibridas *komandavoti* literatūrinei kalbai neteiktinas, čia vartojamas tam reikalui veiksmažodis *komanduoti*. Leidinio skaitytojui nekalbininkui taip ir reikia siūlyti vartoti.

Čia pasakyti tik pageidavimai ir, žinoma, nenorima menkinti kruopščiai surankioto ir sutvarkyto žodynelio. Jie čia pareikšti dėl to, kad, tęsdamas šį, be abejo, naudingą darbą, autorius vis neišleistų iš akių ir literatūrinės kalbos sistemos dėsningumą bei polinkių.

Kituose trijuose pirmojo skyriaus straipsniuose pateikiama kalbos taisyčių, tam tikrų patarimų, kaip taisyklingiau kalbėti. B. Kalinauskas, remdamasis ankstesniais taisyrais ir iš dalies pavyzdžiais, iškelia keletą padalyvio vartojimo klaidų. A. Pupkis atkreipia akis į vardų tartį, parodydamas ir būdingas klaidas. Iš esmės pritariant naudingoms autoriaus pastaboms, reikėtų dar pasvarstyti, ar tikrai nepriimtinas lietuviškų vardų tarčiai ir laikytinas literatūrinės kalbos normų žėdimu trumpojo *e* ir *o* tarimas kai kuriuose varduose (ir pavardėse), ypač jų trumpiniuose, pvz.: *Gėdas, Gėdminas, Gėdrimas, Gėdvilas, Nėringa, Nėrius*. Kirčiuotųjų skiemenų trumpasis *a* ir *e*, apskritai įmant, neardo literatūrinės kalbos sistemos (plg. veiksmažodžių formas). Trumpieji balsiai ne išimtis ir seniai Lietuvoje paplitusiuose, kad ir iš kitur atkeliavusiuose, varduose bei jų trumpiniuose, pvz.: *Ėlė* (šalia *Ėlė*), *Marcelė* (*Marcelė*), *Silvėstras* (*Silvėstras*), *Tėklė* (*Tėklė*), *Zėnius* (*Zėnius*) ir kt. Plg. dar *Dōmas* | *Dōmas*, *Kōstas* | *Kōstas*, *Mōnika* | *Mōnika*, *Nijōlė* | *Nijōlė*, *Rōkas* | *Rōkas*, *Zōsė* | *Zōsė*. Tad ar verta tik nupeikti o trumpąjį varduose *Aldonā* (*Aldōnos*), *Audrōnė* ir pan.? Pagaliau ir pats autorius, tiesa, turėdamas galvoje o trumpąjį tik iš kitų tautų gautuose varduose, rašo, kad „šaltinio trumpasis balsis paprastai lemia ir trumpinio balsio tarimą. Norminant vardų tartį, be abejo, reikės atsižvelgti į šią tendenciją ir norminiais laikyti vardus su trumpuoju balsiu“ (p. 42). Dabartinėje kalboje ši vardų tarimo tendencija, matyt, plinta, apimdama ir dalį lietuviškos kilmės vardyno. Taigi, gal nereikėtų paskubom norminti, gal galima palikti esamus vardų variantus su atitinkamai ilgaisiais ir trumpaisiais balsiais. J. Šukys (str. „Padažnę žodžiai“) rašo apie žodžių *liāudis*, *būožė* ir *buvóti* vartojimą dabartinėje kalboje. Šio autoriaus kai kurie teiginiai gali klaidinti skaitytoją, dėl to būtina juos patikslinti. Antai neteisingas autoriaus teiginys, kad ikitarybinio laikotarpio „Lietuvoje žodis *liaudis* buvo mažą kur žinomas“ (p. 34). Ir tas pats akademinis „Lietuvių

kalbos žodynas“, kuriuo remiasi J. Šukys, rodo, kad tai seniai į literatūrinę kalbą įaugęs žodis. Plačiau jis vartotas ir tarmėse. Ne tarybiniais laikais atsirado junginiai *liaudies dailė, liaudies daina, liaudies frontas, liaudies kalba, liaudies konservatorija, liaudies melodijos, liaudies menas, liaudies mokykla, liaudies universitetas* ir kt. Ankstesniais laikais yra ėję laikraščiai „Liaudies balsas“, „Liaudies frontas“ ir kt. Daugiau kaip prieš pusimtį metų K. Būga, atsakydamas Vaižganto „Pragiedrulių“ kalbos kritikui, kuris manė *liaudį* esant lenkiškos kilmės ir dėl to keistiną *žmonėms*, rašė: „*Liaudis* yra vienas seniausiųjų mūsų kalbos žodžių. Jo senumu džiaugiasi viso pasaulio kalbininkai“¹. Neaiškiai J. Šukys rašo ir apie žodžio *buožė* „turtingas valstietis išnaudojo“ vartojimą – šis žodis „lietuvių tarmėms nebuvo būdingas“ (p. 35). Kuriuo metu nebuvo būdingas? Be to, skaitytoją klaidina kirčiavimas *Kaišiadorių*, nes reikia tarti *Kaišiadorių*. Neaiškiais, netiksliais ar miglotais pasakymais apie visiems gerai žinomus ir nepiektinus žodžius be reikalo tik klaidinami skaitytojai. Tiek leidinio autoriai, tiek sudarytojas ir redaktorai šiuo atžvilgiu turėtų būti apdaresni.

Antrajame „Žodžių ir žmonių“ skyriuje daugiausia rašoma apie vardyną. Čia paskelbtas įdomus Z. Zinkevičiaus straipsnis „Vilniaus gyventojų vardai XVII a. pradžioje“. Jame, remiantis Vilniaus šv. Jono bažnyčios 1604 m. santuokų registracijos knyga, parodyta, kad maždaug kas aštuntas knygon patekęs vyras buvo Jonas, kas šešta mergina – Ona. Gana populiarūs buvo Motiejaus, Stanislovo, Petro, Daratos, Kotrynos, Jadvygos, Zofijos, Elenos ir kt. vardai. Ano meto vardynas sugretinamas su 1968 m. pirmojo pusmečio Vilniaus lietuvių šeimose gimusių vaikų įrašais. Tiesa, iš šio gretinimo, rodos, nebūtų galima tiksliai suprasti, kaip per tuos pusketvirtą šimto metų pasikeitė (o juo labiau kito) Vilniuje gyvenančių lietuvių atskirų vardų populiarumas. Mat, bažnyčių metrikacijos kny-

gose, kiek žinoma, nebūdavo įprasta žymėti įrašomųjų asmenų tautybę. Tad ir tie 1604 m. knygos katalikai, kurių vardai straipsnyje nagrinėjami, gali būti ne vien lietuviai. K. Jablonskio straipsnyje apie M. Mažvydą pateikti duomenys rodo, kad jau XVI a. Vilniaus šv. Jono bažnyčioje pamokslai buvo sakomi ir lietuviškai, ir lenkiškai². Vadinasi, ten ir tuokėsi visų tautybių tai parapijai priklausantys žmonės. Na, o dėl vardyno pasikeitimo, tai aišku, kad jis smarkiai yra pakitęs – iš grynai krikščioniško jis pasidarė gana margas. Bet tie pakitimai, žinoma, tokių senų laikų nesiekia – iš esmės vardynas kisti negalėjo tol, kol gimimų registracija buvo bažnyčios rankose. Be to, tam tikrų skirtumų rastume ir šių dienų Vilniaus lietuvių ir lenkų vardyne.

Didžiausias leidinyje paskelbtas darbas yra A. Vanago „Mūsų pavardės. I. Pavardės iš hebrajiškos kilmės vardų“. Autorius išsamiai pateikia pavardes, atsiradusias iš vardų *Jonas* (apie 510 skirtingų pavardžių ar variantų), *Matas* (apie 410), *Jokūbas* (apie 190), *Simas* (apie 180), *Baltrus* (apie 130), *Danas* (per 90), *Juozas* (per 90), paaiškina jų kilmę (susijimą su atitinkamais lenkų, baltarusių ar vokiečių vardais ar pavardėmis) bei darybą. A. Vanagas nagrinėdamas su minėtais vardais susijusias pavardes, taip pat nurodo abejotinų ar neaiškių atvejų. Kaip ir Z. Zinkevičius, A. Vanagas plėšia dar dirvonuojančias, menkai praeyti tetrynėtas sritis. Tuo jį darbai ne tik įdomūs, bet ir vertingi mūsų kalbos mokslui. Su kai kuriais pavardžių kilmės aiškinimais skaitytojas, žinoma, gali nesutikti (mat, darbe nelabai žiurima tarmėse paplitusių vardų variantų, kurie galėjo prisidėti prie dabartinių pavardžių susidarymo). Pavyzdžiui, gal nebūtina manyti, kad visos pateiktosios pavardės, prasidedančios *Anc-*, yra kilusios iš vokiečių *Hanso (Jono)*, – bent jau žemiais viekšniškiais ir nepaaušgiu Antaną pavadina Anciu, lygiai kaip Joną Jašiumi (tad gal ir ne visos pavardės, prasidedančios *Jaš-*,

¹ K. Būga, Rinktiniai raštai, II, 1959, p. 56.

² Žr. K. Jablonskis, Lietuvių kultūra ir jos veikėjai, 1973, p. 38–39.

sietinos su *Jokūbu*, o tai, ar lenkų *Jasz* kildinimas iš *Jono* įrodytas ar neįrodytas, gali šiuo atveju, bent aiškinant atskiras *Jaš*-šaknį turinčias pavardes, visai neturėti reikšmės); *Danas* (ir *Danis*) vietomis gali būti susijęs ne tik su *Danieliumi*, bet ir su *Donatu*. Kažin ar galima teigti, kad visos pavardės su *Juzap*-yra kildintinos iš lenkų – tarmėse turime ir *Jūzapą* (dėl *u* kiekybės plg. trumpinius *Jūzas*, *Jūzas*). Apskritai, manytume, kad, tyrinėjant lietuvių pavardes, remtis visų pirma reikėtų ne dabartinėje literatūrinėje kalboje vartojamais vardų variantais (jų, žinoma, neignoruo- jant), o praeitį šimtmečių lietuvių vartotų vardų visuma, neišleidžiant iš akių ir tarmėse paplitusių įvairių (jų tarpe ir mažiųjų) vardų variantų. Be kaimynių tautų pavardžių ir var- dyno tyrinėjimų, nė akimirka negalima iš- leisti iš akių ir savo krašto medžiagos. Tad nuodugnus ir visai patikimas pavardžių kilmės

tyrinėjimas negalimas be didžiulio (istorinio, lingvogeografinio ir kt.) parengiamojo darbo.

Be abejo, skaitytojui bus įdomūs ir kiti į šį skyrį sudėti straipsniai – K. Morkūno „Lietuvių tarmių tyrinėjimai“, A. Vidugirio „Lietuvių tarmės už respublikos ribų“, J. Kabelkos „Baltija ir baltai“, S. Karaliūno „Ga- bija“ ir J. Klimavičiaus „Žirgo mįslę menant“.

Trečiajame rinkinio skyriuje po V. Drot- vino straipsnio „Fridrichas Engelsas ir mark- sistinė kalbos teorija“ minimas ar šiaip skai- tytojui pristatomas visas būrys lietuvių kalbos tyrinėtojų ar kitokių nuopelnų jai turinčių žmonių. Ir pagaliau ketvirtasis skyrius – leng- vų, bet turiningų pasiskaitymų žiupsnelis.

Tikėkimės, kad dviejų išėjusių rinkinė- lių pasisekimas ir populiarumas paskatins leidyklą ir Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Kalbos komisiją toliau vaisingai bendradarbiauti skaitytojų labui.

Stasys Keinys

S. Bušmienė, Eduardas Volteris.. Biobibliografija. Vilnius, 1973, 102 p.

Eduardas Volteris (1856–1941) žinomas kaip plataus profilio filologas. Visai jo mokslnei veiklai būdingas ne tiek gilumas, kiek pla- tumas. Jis yra reiškėsis kaip lietuvių literatūros ir kalbos istorikas, dialektologas, tautosaki- ninkas, mitologas, bibliografas, biblioteki- ninkas, muziejininkas, demografas, etnografas, archeologas. Nors labiausiai domėjosi lietu- viais, nepamiršo nė kitų baltų, ypač latvių. Yra dirbęs ir slavistikos srityje.

Recenzuojamo Lietuvos TSR Valsty- binės respublikinės bibliotekos leidinio pradžio- je apžvelgiamas E. Volterio gyvenimas ir jo darbas įvairiose srityse, paskui eina svarbiau- sia dalis – bibliografija. Biografijos faktai ištiesai paimti iš A. Nezabitausko ir kitų anks- tesnių autorių, į savarankišką pirminių šalti- nių ieškojimą ir studijavimą nesileidžiama. Pasitaiko netikslumų: praleista pirmoji etnogra- finė kelionė į Didžiąją Lietuvą 1884 m. (9 p. minima antroji 1885 m. kelionė, į ją pirmąja laikoma 1883 m. kelionė į Mažąją Lietuvą, jau buvo iš viso trečioji).

Pradininko vargų šiandien nebeturi ne tik E. Volterio biografas, bet ir bibliografas. Pusėtinai rūpestingai parengtą E. Volterio bibliografiją septyniasdešimt metų sukakties proga yra paskelbęs I. Kisinas („Tauta ir žodis“, V, 1928, 361–385). Tad sudarytojos svarbiausias uždavinys dabar liko patikrinti ankstesnės bibliografijos įrašus ir pridėti senatvės darbų sąrašą. Tačiau ir su tokiu už- daviniu sudarytojai, deja, nėra pavykę kaip reikiant susidoroti.

Naujoji bibliografija apima tiek paties E. Volterio darbus (29–72 p.), tiek lite- ratūrą apie E. Volterį (73–95 p.). Darbai suskirstyti į 11 grupių pagal mokslo sritis, tačiau nenuosekliai: šalia grupių „Mitologi- ja“, „Tautosaka“, „Archeologija“ ir panašių lygia greta eina „Recenzijos“, „Sudaryti, re- daguoti, išversti darbai“. Grupavimas specia- lybėmis, atsisakymas vieno chronologinio są- rašo (panašaus į I. Kisino) gal ir galėtų duoti šiekios tokios naudos, jei būtų grupuota rū- pestingai, prieš tai bent apytikriai susipažinus